

ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανασύνθεση του ετερο- και αυτοπροσδιορισμού των μελών της συγκεκριμένης μειονότητας μέσα στο χρόνο αποκαλύπτει πτυχές μιας μακρόχρονης ιστορίας· της ιστορίας πολιτισμών και πληθυσμιακών ομάδων που συννευρέθηκαν και αναπτύχθηκαν από κοινού στο χώρο της Θράκης. Ταυτόχρονα, παραπέμπει και σε πολεμικές συρράξεις, οι οποίες επέφεραν τη χάραξη συνόρων δημιουργώντας έναν κόσμο χωρισμένο σε (εθνικές) πλειονότητες και μειονότητες.

Η *Μουσουλμανική Μειονότητα* εντάσσεται μέσα στο φάσμα αυτών των ιστορικών γεγονότων, ωστόσο φέρει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: η συγκρότησή της επιβλήθηκε από μια διεθνή συνθήκη, τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923), η οποία επέβαλε και θεσμοθέτησε την «εθνοκάθαρση» στο ελληνικό και στο τουρκικό κράτος. Μια απώτερη συνέπεια αυτής της Συνθήκης ήταν η εισαγωγή ενός επιπλέον δυναμικού διαμάχης στις ήδη βεβαρυμένες ελληνοτουρκικές σχέσεις: του μειονοτικού ζητήματος. Το ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο σε αυτά τα ιστορικά γεγονότα είναι ότι η ίδια Συνθήκη, με το να καθορίσει τη θρησκευτική πίστη ως κριτήριο ανταλλαγής και κυρίως εξαίρεσης πληθυσμών, έθεσε τα θεμέλια για τη σύγκλιση, κατά τ' άλλα, ετερόκλητων μεταξύ τους ομάδων καθώς και για την προσέγγιση των ομάδων αυτών και της Τουρκίας. Κατ' αυτό τον τρόπο προσδίδεται στην τελευταία ο ρόλος του εθνικού κέντρου.

Το θεσμικό καθεστώς που διέπει τους μουσουλμάνους

της Θράκης ως μειονότητα δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και ένα κοινωνικά υποδεέστερο στάτους – και κυρίως δεν ταυτίζεται με αυτό. Άλλωστε την τυπικά ισότιμη θέση των μελών της μειονότητας μέσα στην ελληνική κοινωνία εγγυώνται τόσο η Συνθήκη της Λωζάννης (εφόσον συνυπογράφηκε από την ελληνική αντιπροσωπεία και δεν τέθηκε από καμία ελληνική κυβέρνηση μέχρι σήμερα υπό αμφισβήτηση) όσο και το ελληνικό Σύνταγμα, και βέβαια το γεγονός ότι τα μέλη της μειονότητας είναι Έλληνες πολίτες. Το ουσιαστικά μειονοτικό τους στάτους προκύπτει μέσα από την κοινωνική διαδικασία και την κοινωνική διαπλοκή και βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την εφαρμογή κατασταλτικών μέτρων καθώς και με την κρατική και κοινωνική αυθαιρεσία εναντίον τους. Με άλλα λόγια, πηγάζει από τη μειονεκτική θέση που καταλαμβάνουν τα μέλη της μειονότητας στο πλέγμα των σχέσεων της ελληνικής κοινωνίας.

Ο χειρισμός του μειονοτικού ζητήματος από τις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις υπαγορευόταν ανέκαθεν από την έκβαση των σχέσεων της Ελλάδας με τους βαλκανικούς της γείτονες. Η ιδεολογική παράσταση των μελών της μειονότητας συντελείται στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής και ελληνοβουλγαρικής διαμάχης. Η ευκολία με την οποία η συνολική μειονότητα μετονομαζόταν επανειλημμένα από μουσουλμανική σε τουρκική και αντιστρόφως, αποτελεί την πλέον εύγλωττη ένδειξη του περιστασιακού χειρισμού του μειονοτικού ζητήματος από τις ελληνικές κυβερνήσεις. Αυτή η τακτική όμως δεν περιορίστηκε στο πλαίσιο του ιδεολογικού προσδιορισμού της μειονότητας, αλλά είχε άμεσες επιπτώσεις και στην κοινωνική κατάσταση των μελών της, μάλιστα αποδείχθηκε καθοριστική για το κοινωνικά μειονοτικό τους στάτους. Επιβεβαίωση αυτής της συνάρτησης αποτελεί το γεγονός ότι η αφετηρία των κατασταλτικών μέ-

τρων ενάντια στη μειονότητα συμπίπτει με το ξέσπασμα του Κυπριακού, στα μέσα της δεκαετίας του '50. Μέχρι τότε, η κοινωνική κατάσταση των μελών της μειονότητας διαφοροποιούταν ελάχιστα από αυτήν της πλειοψηφίας των αγροτών, μελών της πλειονότητας, στη Θράκη. Η ιδιαίτερη μεταχείριση και οι διακρίσεις ενάντια στους πρώτους εντάθηκαν σε συνάρτηση με την πρόθεση των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων να εφαρμόσουν την «αρχή της αμοιβαιότητας» απέναντι στην Τουρκία, καθιστώντας τα μέλη της μειονότητας αντικείμενο των αντιποίνων: στο εξής και μέχρι τη δεκαετία του '90 θα τιμωρείται η *Μουσουλμανική Μειονότητα* για την εξόντωση της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία και ιδιαίτερα για το αδιέξοδο που έχουν περιέλθει οι ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Ο χειρισμός του μειονοτικού ζητήματος, από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και στο εξής, συνοδεύεται από τον ιδεολογικό προσδιορισμό του συνόλου της μειονότητας μέσω του θρησκευτικού στοιχείου, δηλαδή της ισλαμικής τους πίστης. Από πρώτη άποψη, η τακτική αυτή φαίνεται να είναι παράδοξη και αντιφατική ως προς το ελληνικό εθνικό δόγμα. Γίνεται όμως κατανοητή όταν ληφθεί υπόψη ο εκκοσμικευτικός χαρακτήρας της κεμαλιστικής ιδεολογίας, ο οποίος, τελικά, εξακολουθεί να κυριαρχεί στον τουρκικό εθνικισμό. Ωστόσο, η ελληνική πλευρά δεν υποτιμά το γεγονός ότι ο θρησκευτικός παράγοντας αποτελεί τον αρχικό συνδετικό κρίκο των μελών της μειονότητας με την Τουρκία. Μέσω αυτού του συνδέσμου, η Συνθήκη της Λωζάννης επέβαλε στους μουσουλμάνους της Θράκης την Τουρκία ως εθνικό κέντρο. Με επίγνωση αυτού του γεγονότος, επιχειρείται ένα βήμα προσέγγισης των επιμέρους ομάδων της μειονότητας με το να τους καταλογίζει μια ομολογία πίστης διαφορετική από το σουνιτικό (δηλαδή τουρκικό) ισλάμ.

Η υποστήριξη της ισλαμικής πίστης των μελών της μειονότητας θα πρέπει να αξιολογηθεί αποκλειστικά μέσα στα συμφραζόμενα των ελληνοτουρκικών σχέσεων, θα ήταν δηλαδή εσφαλμένο να ερμηνευτεί ως μια συνολική υποστήριξη του ισλάμ από την ελληνική πλευρά. Μια σύγκριση με την αρνητική αξιολόγηση της πίστης των μεταναστών από ισλαμικές χώρες και η ντετερμινιστική συνάρτηση της πίστης αυτής με προβλήματα εγκληματικότητας¹ οδηγεί στη διαπίστωση ότι η χρήση του θρησκευτικού παράγοντα ως συστατικού της παράστασης μιας πληθυσμιακής ομάδας καθορίζεται κατά κανόνα από τα ιστορικά και πολιτικά συμφραζόμενα, μέσα στα οποία δομείται η παράσταση αυτή.

Η ενασχόληση, στη συνέχεια, με τις επιμέρους ομάδες της *Μουσουλμανικής Μειονότητας* αναδεικνύει τη διαφορετική αντιμετώπιση κάθε ομάδας από την ελληνική πολιτική και την κοινωνική πλειονότητα. Οι *Μειονοτικοί Τούρκοι* αποτέλεσαν ένα θέμα ταμπού για πολλές δεκαετίες. Ο πολιτικός αλλά και επιστημονικός λόγος ταύτισε τον αυτοπροσδιορισμό των μελών αυτής της ομάδας απαρέγκλιτα με τους «εθνικά Τούρκους» και διέκρινε σε αυτούς τον «εθνικό αντίπαλο». Ακόμη και εάν αυτός ο αυτοπροσδιορισμός ενέχει άμεσα ή εν δυνάμει εθνικά στοιχεία, είναι αμφίβολο κατά πόσο θα πρέπει να νοηθεί ως *a priori* ταύτιση

1. Βλ. *Πόρισμα της Διακομματικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής*, «Για τη μελέτη του δημογραφικού προβλήματος της χώρας και διατύπωση προτάσεων για την αποτελεσματική αντιμετώπισή του». Φεβρουάριος 1993. Σχετικά με τη χρήση του θρησκευτικού παράγοντα στην πρόσληψη και παράσταση των μεταναστών, βλ. Σ. Τρουμπέτα, «Μερικές σκέψεις σχετικά με την παράσταση του “άλλου” και το φαινόμενο του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία». Στο: *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 101-102, Α΄-Β΄ 2000, σσ. 137-176, ιδιαίτ. σσ. 169 κ.ε.

με το τουρκικό έθνος και κυρίως με την τουρκική εθνικιστική πολιτική στο χώρο της Θράκης.

Στην περίπτωση των *Πομάκων*, το ελληνικό ενδιαφέρον εκδηλώνεται στα πλαίσια κατ' αρχάς της ελληνοβουλγαρικής διαμάχης για τη Θράκη και στη συνέχεια του Ψυχρού πολέμου. Η δόμηση της ιδεολογικής τους παράστασης, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70, δεν αποτελεί μια εντατική και συστηματική διαδικασία, αλλά μάλλον πρόκειται για σποραδικές αντιδράσεις πλειονοτικών διανοουμένων στην προσπάθεια ιδιοποίησης της ομάδας αυτής από τη Βουλγαρία. Η ελληνική συζήτηση εντατικοποιείται και επεκτείνεται τις δεκαετίες του '80 και του '90 στα συμφραζόμενα του δόγματος της «εξ Ανατολών απειλής». Ουσιαστικά αποτελεί αντίδραση στην προσπάθεια της τουρκικής πολιτικής να προσαρτίσει (ιδεολογικά και πολιτικά) τα μέλη αυτής της ομάδας.

Τέλος, οι *Αθίγγανοι* εντάχτηκαν στο ίδιο πλαίσιο συζήτησης, επίσης τη δεκαετία του '80, παρότι η παράσταση που συνθέτει η ελληνική πλειονότητα γι' αυτούς αποτελείται από διαφορετικά συστατικά από αυτά που ενέχει η παράσταση των *Πομάκων*. Τα συστατικά της παράστασης των *Αθιγγάνων* προϋπήρχαν του ζητήματος της *Μουσουλμανικής Μειονότητας*. Πρόκειται για τα «κλασικά» διαχρονικά στερεότυπα ενάντια στους Τσιγγάνους, τα οποία, όμως, αφού υιοθετήθηκαν, προσαρμόστηκαν στα συγκεκριμένα ιστοριοπολιτικά συμφραζόμενα, έτσι ώστε να εκπληρώνουν το γενικό στόχο, δηλαδή την «αποτουρκοποίηση» της μειονότητας και των επιμέρους ομάδων της.

Από μια συνολική θεώρηση του ετεροπροσδιορισμού των μελών της μειονότητας συνάγεται ότι δεν αναζητούνται διαφορές ως προς την εθνική πλειονότητα, αλλά μάλλον επιδιώκεται μια ιδεολογική προσέγγιση. Η εξήγηση θα πρέ-

πει προφανώς να αναζητηθεί στο συγκεκριμένο πλαίσιο των διαβαλκανικών σχέσεων και ειδικότερα στην πρόθεση της ελληνικής πλειονότητας να αντιπαρέλθει την «εξωτερική απειλή» αντιτάσσοντας τον ανεξάρτητο πολιτιστικό (και μάλλον ουδέτερα φολκλοριστικό) χαρακτήρα της μειονότητας στον (εχθρικά) εθνικό προσδιορισμό της, δηλαδή στον «εκβουλγαρισμό» και ιδιαίτερα στον «εκτουρκισμό» της. Τα διακριτικά γνωρίσματα που προσδίδονται στα μέλη της μειονότητας εξυπηρετούν, κατά πρώτον, τη διαφοροποίηση από τον «εθνικό αντίπαλο». Από αυτή την άποψη η ελληνική μειονοτική πολιτική συνιστά μια *αμυντική τακτική*.

Η θρησκευτική πίστη είναι μεν ένα θεμελιακό, όχι όμως και το μοναδικό, συστατικό που συνθέτει την παράσταση των μελών της μειονότητας. Στην ίδια παράσταση ενυπάρχει το μυθικό στοιχείο της καταγωγής, το οποίο εγγράφεται στην προβολή του παρελθόντος στο παρόν ή ακόμα και στην απόδοση φυσιοκρατικού –ακόμα και βιολογισμικού²– χαρακτήρα στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά και στην κοινωνική συμπεριφορά των μελών της μειονότητας. Με την επίκληση του μύθου της καταγωγής επιδιώκεται η «αντικειμενικοποίηση» των διαφορών που καταλογίζονται στα μέλη της μειονότητας ως προς τα «αντίπαλα εθνικά κέντρα». Ο μύθος αυτός χρησιμοποιείται διαφορετικά για καθεμία από τις επιμέρους ομάδες της *Μουσουλμανικής Μειονότητας*. Στην περίπτωση των *Πομάκων* ο μύθος της καταγωγής ενισχύει την προσπάθεια δημιουργίας μιας ομάδας ελίτ μέσα στη μειονότητα, γεγονός που παραπέμπει στην πρόθεση της

2. Βιολογισμός ως κατάχρηση βιολογικών εννοιών, βλ. Ν. Τζαβάρης, «Μία διαστρεφική κατάχρηση των βιολογικών εννοιών», στο *Έξι κείμενα για το ρατσισμό*, Κίνηση Πολιτών Κατά Του Ρατσισμού, εκδόσεις Παρασκήνιο, Αθήνα 1998, σσ. 70-83.

πλειονότητας να αρθρώσει ιδεολογικά αυτή την ομάδα στο ελληνικό εθνικό δόγμα. Αντίθετα, στις περιθωριοποιημένες ομάδες των *Αθιγγάνων* ο μύθος της καταγωγής προσάπτει ανυπέρβλητες –καθότι φυσιοκρατικές– παρεκκλίσεις από το κυρίαρχο πολιτισμικό μοντέλο. Με άλλα λόγια προσδίδει την ιδιότητα –απαξία– της «εκτροπής» (deviance) από τις πολιτισμικές αρχές, μία από τις οποίες είναι και η θρησκεία. Η συνύφανση αυτού του μύθου με το θρησκευτικό στοιχείο στον ετεροπροσδιορισμό της εκάστοτε επιμέρους ομάδας της *Μουσουλμανικής Μειονότητας* λαμβάνει ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες εκφάνσεις. Ενώ οι *Πομάκοι* φέρονται να είναι «κρυπτοχριστιανοί» (παράσταση θετική ως προς το ελληνικό εθνικό δόγμα), οι *Αθίγγανοι* θεωρούνται «μουσουλμανοφανεείς» (παράσταση αρνητική ως προς το εθνικό δόγμα του εθνικού αντιπάλου). Η διαφορετικότητα των *Πομάκων* ως προς τους *Τούρκους* προσδιορίζεται μέσω αξιών, ενώ η διαφορετικότητα των *Αθιγγάνων* προσδιορίζεται μέσω *απαξιών*. Οι *Πομάκοι*, με το να θεωρούνται «κρυπτοχριστιανοί», δεν διαφοροποιούνται μονάχα από τους σουνίτες Τούρκους, αλλά ταυτόχρονα προσεγγίζουν το ελληνικό εθνικό δόγμα. Οι *Αθίγγανοι*, αντίθετα, αρκεί να διαφοροποιηθούν από το τουρκικό εθνικό κέντρο, εφόσον η άρθρωση μιας περιθωριακής ομάδας στο ελληνικό εθνικό δόγμα προφανώς δεν θεωρείται κολακευτική για την εθνική πλειονότητα. Η διαφορετική χρήση του θρησκευτικού στοιχείου σχετίζεται με το ότι η απόκλιση των πρώτων από την ελληνική πλειονοτική (εθνική) κοινωνία είναι μερική σε σύγκριση με τη συνολική απόκλιση («εκτροπή») που καταλογίζεται στους *Αθιγγάνους*. Στους *Πομάκους* προσδίδονται πολιτισμικές αρετές, όπως ζήλος για επιδόσεις, εργατικότητα και πειθαρχία και γενικά τέτοιες ιδιότητες που τους καθιστούν ικανούς να ενταχθούν στην

πλειονοτική κοινωνία. Σε αυτό το γενικό πλαίσιο, η θρησκευτικότητα τους μπορεί να αξιολογηθεί θετικά από την πλειονότητα, εφόσον βέβαια στερεείται πολιτικά επιθετικού χαρακτήρα.

Η ιδεολογική παράσταση των μελών της μειονότητας αποτελεί, κατά πρώτο λόγο, υπόθεση των διανοουμένων, ενώ η επιβολή του κοινωνικά μειονοτικού στάτους είναι ως επί το πλείστον υπόθεση των κρατικών και κοινωνικών θεσμών. Η δεύτερη πτυχή δεν συναρτάται απαραίτητα με την πρώτη, τουλάχιστον μέσα στο πλαίσιο που εξετάζει η παρούσα μελέτη (οι *Αθίγγανοι* συνιστούν μια ιδιαίτερα σύνθετη περίπτωση που απαιτεί αναλυτικότερη διερεύνηση, ενώ οι *Μειονοτικοί Τούρκοι* δεν έχουν αποτελέσει μέχρι τώρα αντικείμενο ούτε καν υποτυπώδους ανάλυσης). Η επιβολή κοινωνικά μειονοτικού στάτους στα μέλη της μειονότητας εμπεριέχει αντιθετικά στοιχεία ως προς την ιδεολογική τους παράσταση: ενώ στην τελευταία επικρατεί η τάση διαφοροποίησης των επιμέρους ομάδων της μειονότητας και κατ' αυτό τον τρόπο επιδιώκεται η αναχαίτιση μιας συλλογικής ταυτότητας, η πρώτη υποβάλλει αδιακρίτως τα μέλη της μειονότητας σε μηχανισμούς και πρακτικές αποκλεισμού και διακρίσεων που τελικά ενισχύουν την αίσθηση του συνανήκειν σε μια –τουλάχιστον πολιτική– κοινότητα. Η αντίφαση αυτή γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στην περίπτωση των *Πομάκων* κυρίως μετά τη μετακίνησή τους προς τις νότιες περιοχές της Θράκης, δηλαδή από τη στιγμή που έρχονται σε εντατικότερη και άμεση διαπλοκή με την πλειονοτική κοινωνία και ταυτόχρονα με την ομάδα των *Μειονοτικών Τούρκων*. Στο πεδίο κοινωνικής διαπλοκής η ιδεολογική τους πρόσληψη αποκτά μια σχετική αυτονομία από την παράστασή τους ως «ομάδα-ελίτ» της μειονότητας. Στο κοινωνικό πεδίο προσλαμβάνονται αδιακρίτως ως «μου-

σουλμάνοι» ή ακόμα και ως «Τούρκοι». Εδώ, η θρησκευτική τους πίστη δεν λειτουργεί πλέον ως μέσο προσέγγισης για τη μείωση των διαφορών μεταξύ αυτών και της πλειονότητας, αλλά μάλλον ως χάσμα. Τα φαινομενολογικά στοιχεία της θρησκευτικής τους πίστης (λ.χ. το μαντίλι και η περιβολή των γυναικών) μετουσιώνονται σε σύμβολα μιας «αμυντικής», «παθητικής» ή ακόμη και «αντιδραστικής» συμπεριφοράς στο χώρο εργασίας και στο πεδίο της κοινωνικής διαπλοκής. Για τους πλειονοτικούς κοινωνικούς δρώντες έχει, τότε, ελάχιστη σημασία εάν πρόκειται για *Πομάκους* ή για (*Μειονοτικούς*) *Τούρκους*.

Μέσα σε αυτό το πεδίο πολιτικής και κοινωνικής διαμάχης καλούνται οι ίδιοι οι *Πομάκοι* να πάρουν θέση στο ζήτημα της «ταυτότητάς» τους. Εν τω μεταξύ, οι μορφές κοινοτικής οργάνωσης και διαβίωσής τους έχουν υποστεί ριζικές μεταβολές. Οι «πραγματικές» κοινότητες μέσα στις οποίες διαβίωναν κατά παραδοσιακό τρόπο εκλείπουν και τα μέλη τους καλούνται εκ των πραγμάτων να συμμετέχουν στις «νοερές», εθνικές κοινότητες. Σε αυτήν τη διαδικασία στέκονται ανάμεσα σε διαφορετικά πολιτικά μέτωπα τα οποία αποβλέπουν στην ιδεολογική τους προσάρτηση.

Στο ίδιο κοινωνικό πεδίο έντασης συμμετέχουν επίσης και οι *Αθίγγανοι*, ωστόσο από μια σαφώς υποδεέστερη θέση. Η επιβολή του κοινωνικά μειονοτικού τους στάτους συνδυάζεται με την πρόσληψή τους ως μια κοινωνικά και πολιτισμικά παρεκκλίνουσα και στιγματισμένη ομάδα. Ιδιαίτερα εύστοχα εξέφρασε ένας συνομιλητής τη συνάρτηση αυτή με τη φράση: «Μας λένε Αθιγγάνους γιατί είμαστε φτωχοί». Ως περιθωριοποιημένες και γκετοποιημένες ομάδες υποκείνται σε πολλαπλό αποκλεισμό, εφόσον δεν γίνονται αποδεκτοί ούτε από την πλειονοτική κοινωνία αλλά ούτε και από τις υπόλοιπες επιμέρους ομάδες της μειονότητας. Στη

βάση αυτών των δεδομένων, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι στον αυτοπροσδιορισμό τους εγγράφεται πρωταρχικά η αποστασιοποίηση από το υποδεέστερο στάτους και η ανασχευή των αρνητικών στερεοτύπων εναντίον τους.

Τόσο οι *Πομάκοι* όσο και οι *Αθήγγανοι* δεν φαίνεται να αναπτύσσουν μια ανεξάρτητη δυναμική απάντηση στη μεταχείρισή τους από την ελληνική πλειονότητα, ακόμα και αν συχνά διακρίνονται από μια κοινωνική μειονοτική συνείδηση. Η πολιτική τους συνείδηση παραμένει στον έναν ή στον άλλο βαθμό εγκλωβισμένη στην ελληνοτουρκική διαμάχη. Η διαμάχη αυτή αποδεικνύεται τελικά καθοριστική για τις μορφές αυτοπροσδιορισμού των μελών της μειονότητας. Όπως φαίνεται από το εμπειρικό υλικό, η κοινή θρησκευτική πίστη από μόνη της δεν αρκεί για τη διαμόρφωση μιας ενιαίας κοινότητας και μιας συλλογικής ταυτότητας.

Η παρουσίαση του αυτοπροσδιορισμού της μειονότητας που επιχειρήθηκε στην παρούσα μελέτη βασίζεται σε στοιχεία που συλλέχθηκαν κατά την εμπειρική έρευνα. Η πρώτη στοιχειώδης επεξεργασία σαφώς δεν είναι αρκετή για να απαντήσει διεξοδικά το πολυδιάστατο και τόσο σύνθετο αυτό ζήτημα. Μια εκτενής διερεύνηση του αυτοπροσδιορισμού των μελών της μειονότητας οφείλει, εκτός της διαφοροποίησης σε επιμέρους ομάδες, να λάβει υπόψη την εσωτερική διαστρωμάτωση, η οποία τα τελευταία 20 χρόνια γίνεται όλο και πιο έντονη. Ιδιαίτερα σημαντικός παράμετρος είναι η διαμόρφωση των ελίτ, η οποία αποτελεί μια δυναμική και πολύπτυχη διεργασία. Τα κεντρικά ερωτήματα, γύρω από τα οποία θα πρέπει να στραφεί μια τέτοια διερεύνηση, αφορούν τη σύσταση κατ' αρχάς πολιτικών ηγεσιών (στα πλαίσια της ελληνοτουρκικής διένεξης γίνεται λόγος για «ελληνόφρονες» και «τουρκόφρονες»). Εξίσου σημα-

ντικό ζήτημα συνιστούν οι μεταβολές στην κοινωνική διαστρωμάτωση και η έντονη κοινωνική κινητικότητα που παρατηρείται την τελευταία εικοσαετία. Επίσης η νομοθετική ρύθμιση που υποστηρίζει την εισαγωγή μειονοτικών νέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση διαμορφώνει καινούργια δεδομένα, ενισχύοντας το στρώμα των μειονοτικών διανοομένων. Τα αποτελέσματα αυτής της εν δυνάμει διεργασίας θα γίνουν φανερά στο άμεσο μέλλον. Σίγουρο είναι ωστόσο ότι μια πολλαπλή διαδικασία συγκρότησης ελίτ βρίσκεται σε εξέλιξη. Οι πολιτικές επιλογές και πρακτικές των μελλοντικών διανοομένων προφανώς θα έχουν επιπτώσεις στην πολιτική συμπεριφορά των μελών της μειονότητας.

Παρακολουθώντας την πολύπτυχη διαδικασία πολιτικής και κοινωνικής συγκρότησης καθώς και της ιδεολογικής πρόσληψης της *Μουσουλμανικής Μειονότητας* γίνεται αντιληπτή η ομαδοποίηση διαφορετικών πληθυσμών της Θράκης και η σύγχρονη ένταξή τους στα κρατικά και πολιτικά όρια των εθνικών κρατών και της ιδεολογίας τους. Από τις πολύμορφες κλειστές μικροκοινωνίες του θρακικού χώρου «κατασκευάστηκε» μια μειονότητα, τα μέλη της οποίας σήμερα είναι διχασμένα ανάμεσα στα καλέσματα διαφορετικών εθνικιστικών κέντρων, στην επιθυμία να ενταχθούν ισότιμα στην κοινωνία που τους περιβάλλει και στην πολιτική αποστασιοποίηση από αυτό το περιβάλλον. Η διαμονή τους στη χώρα της Θράκης αρχικά δεν ήταν παρά ένα ιστορικό τυχαίο που, όμως, στην πορεία των γεγονότων που ακολούθησαν τη Συνθήκη της Λωζάννης μετατράπηκε σε μοιραίο γεγονός. Αυτό όμως είναι το «θαύμα» του εθνικισμού: να μετατρέπει το τυχαίο σε μοιραίο.³

3. B. Anderson, *Imagined Communities...*, ό.π., σ. 12.